

*Jesper Johansson & Malin Thor Tureby*¹

Att minnas migrationen

Intersektionella perspektiv på Nordiska museets insamlingar och urval av invandrares berättelser

Remembering the migration. Intersectional perspectives on the Nordic Museum's collections and selections of immigrant narratives

The Swedish self-image has been transformed in recent decades from the self-image of a homogeneous country with immigrants to a self-perception of a multicultural society. In this article we investigate how memory institutions contribute to constructing and dissolving the boundaries of the Swedish community by including or excluding immigrants in the constructions of a national self-perception. The ongoing collection "Remembering the Migration" at the Nordic Museum constitutes the empirical case study. The current collection and previous collections of different immigrant narratives at the museum are examples of documentation of subjective experiences and interpretations of the multicultural society in Sweden against a background of increased migration in the postwar period.

Our analysis concludes that the collection, "Remembering the Migration" has an including perspective. There is an outspoken objective to incorporate the immigrants' stories about migration in the common historiography and the national cultural heritage in multicultural Sweden. However, our study also shows that the questionnaire used in the collection lacks questions about experiences of discrimination or racism and thereby contributes to recreating a tacit narrative about Sweden as an inclusive and non-racist country or nation. This self-perception is also generated at the website of the Museum, where a selection of 17 collected narratives are published. In general none of these stories tell about experiences of racism or discrimination. On the contrary, most narrators in these narratives position themselves as well-included in Swedish society, mostly through their personal efforts of hard work and/or ambitious studies. However, our study indicates that this including, multicultural and non-racist self-perception is questioned and negotiated by some people who submitted their life stories and rather reveals that Sweden is characterized by, and has previously been characterized by, both inclusion and exclusion in relation to migrants. Furthermore our analysis of the published excerpts from the life stories reveals that exclusion could also be experienced from gender and class positions as well as in some cases also on the basis of ethnicity.

Jesper Johansson är lektor i socialt arbete vid Linnéuniversitetet.

Malin Thor Tureby är biträdande professor i historia vid Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur (ISAK), Linköpings universitet.

Kontakt: jesper.johansson@lnu.se; malin.thor.tureby@liu.se

1 Alfabetisk författarordning används eftersom insatsen har varit jämbördig.

Inledning

Jag längtar till mina föräldrar och vänner i Tyskland, men jag har det bra i Sverige. Här har jag träffat nya kompisar. Jag har flyttat många gånger i mitt liv och det är inte svårt för mig att lära känna nya människor. Min son går på dagis här och trivs mycket bra. Han pratar tyska med mig och svenska med sin pappa. Han lär sig väldigt snabbt och tycker om sin nya värld. (Isabella, se Nordiska museet, 2016a)

Texten ovan är ett utdrag ur Isabellas levnadsberättelse från insamlingen ”Att minnas migrationen” som initierades av Nordiska museet år 2008 och som sedan dess är en permanent insamling i museets arkiv. Den aktuella insamlingen och tidigare insamlingar hos Nordiska museet av olika invandrades levnadsberättelser är exempel på dokumentation av subjektiva erfarenheter och tolkningar av den mångkulturella samhällsutvecklingen i Sverige mot bakgrund av en ökad migration under efterkrigstiden. I det pågående forskningsprojektet *Berättelser som kulturarv. Makt och motstånd i insamlingsprocesser och berättelser om och med invandrare vid Nordiska museets arkiv 1970–2015*² undersöker vi hur och under vilka villkor ett berättande kulturarv, det vill säga berättelser om och från olika invandrare, har skapats och samlats in. Vår ambition är att fördjupa förståelsen för hur Nordiska museet och andra minnesinstitutioner och deras arkiv och insamlingsprocesser bidrar till, både i dag och tidigare, att skapa en inkluderande eller exkluderande nationell självbild och samhällsutveckling i relation till invandrade och etniska minoriteter.

I den här texten syftar begreppet *invandrare* på individer eller grupper som har migrerat och bosatt sig i Sverige. Med begreppet *etniska minoriteter* avser vi här de nationella minoriteterna i Sverige: samer, judar, romer, svenskfinnar och tornedalingar som är erkända enligt lag (SFS 2009:724). Det finns flera andra grupper i Sverige som är större än de nationella minoriteterna. Enligt lagen saknar de dock den historiska förankring som är utgångspunkten för just den här lagstiftningen om de erkända nationella minoriteternas rättigheter (Nordiska museet, 2016b). Gemensamt för de erkända minoritetsgrupperna, enligt lagstiftningen, är att de har befolkat Sverige under lång tid samt att de är grupper med en uttalad samhörighet. De har även en egen religiös, språklig eller kulturell tillhörighet och en vilja att behålla sin identitet (Regeringskansliet, 2016). I den här artikeln använder och undersöker vi begreppen *migrant*, *invandrare* och *minoriteter* som kategorier för att särskilja och benämna olika grupper som har varit föremål för insamlingar vid Nordiska museet under 1900-talet och inledningen av 2000-talet.

En teoretisk utgångspunkt för undersökningen är att arkivinstitutionen i sig inne-

2 Projektet finansieras av Vetenskapsrådet, Dnr 2016-01339.

håller tysta berättelser (Ketelaar, 2001). Vi menar att Nordiska museets historia, tystnader och ständigt omformulerade berättelser om Sverige och svenskhet har varit avgörande för hur, vilka, från vem och av vem som berättelser har samlats in till museets arkiv vid olika tidpunkter (jfr Thor Tureby, 2013; 2015; Thor Tureby & Johansson, 2016; Thor Tureby & Johansson, 2017, kommande). Den aktuella insamlingen, "Att minnas migrationen", antas spegla den svenska självbilden hos Nordiska museet och andra minnesinstitutioner under 2000-talets första årtionde. Det är en självbild och berättelse om det svenska samhället där en förändring från ett homogent land med invandrare till ett inkluderande mångkulturellt samhälle är ett bärande tema (jfr Johansson, 2015). *Syftet* med den här artikeln är att med insamlingen "Att minnas migrationen" som empiriskt exempel undersöka hur denna självbild och berättelse tar sig uttryck vid Nordiska museets arkivs verksamheter under tidigt 2000-tal. Artikeln syftar även till att öka förståelsen för hur de berättande subjekten (i detta fall personerna som kategoriseras som invandrare) positionerar sig själva i relation till det svenska samhället. Den vill även visa hur deras erfarenheter av social inkludering och exkludering utifrån kategorier som klass, kön, etnicitet, nation och ålder framställs i berättelserna samt hur individer kan motstå och förhandla de gränsdragningar och positioneringar som tillskrivs eller påtvingas dem (Abrams, 2010; Green, 2004; Thor Tureby, 2013; Thor Tureby & Johansson, 2016).

Tidigare forskning

Det finns omfattande forskning om minnesinstitutioner, nationella identiteter och kulturarv (se t.ex. Aronsson et al., 2012; Dodd et al., 2012; Johansson, 2015; Mason, 2013) och forskning om minnesinstitutionen Nordiska museet som museum med fokus på samlingar och utställningar (se t.ex. Durand, 2010; Grahn, 2006; Hillström, 2006). I den här artikeln, och i vårt forskningsprojekt i övrigt, är vi dock främst intresserade av Nordiska museets arkiv och dess arkiveringsprocesser. Att undersöka arkiv i ett historiskt, socialvetenskapligt eller i ett kulturarvsperspektiv är förhållandevis ovanligt, i både svensk och internationell kontext. Att undersöka arkiveringens historia är än mer sällsynt (Burton, 2005; Cook, 2009; Lilja, 1996; Stoler, 2010). Artikeln och projektet som helhet ska bidra till det framväxande forskningsfältet om arkivering som en historiskt situerad kulturell praktik. Inom den etnologiska ämnestraditionen finns forskning om frågelistor och intervjuer som etablerade metoder för insamling och forskning i museer och arkiv. En del av dessa studier har påvisat metodernas ursprung, avsikter, möjligheter och problem (Hagström & Marander-Eklund, 2005; Nilsson, 1996; Nilsson, Waldetoft & Westergren, 2003; Skott, 2008; Österman, 1991).

Dessutom finns det en del etnologiska och historiska studier om hur museer och

arkivinstitutioner har arbetat med dokumentation och insamling av erfarenheter av migration och kulturmöten (Axelsson, 2009; Daniel, 2014; Klein, 2006; Magnusson, 2006; Snellman, 2010). Några av dessa tidigare studier har påvisat hur minnesinstitutioner traditionellt har varit aktörer som bidragit till att skapa nationella berättelser och identiteter. De har utgått från en förståelse av nationen som etniskt homogen, vilket bidragit till att etniska minoriteter och invandrare varit osynliga i minnesinstitutionernas verksamheter (se t.ex. Axelsson, 2009; Klein, 2006). Det är inte bara etniska minoriteter eller invandrare som har osynliggjorts. Etnologen Bo G. Nilsson visar i sin avhandling *Folkhemmets arbetarminnen* hur människor från arbetarklassen traditionellt också var exkluderade bland minnesinstitutioner fram till 1940-talet. Han illustrerar hur Nordiska museets insamling och utgivning av olika arbetarminnen mellan åren 1945 och 1960 skedde under en fas av samhällsförändring där ett modernt industrisamhälle ersatte ett tidigare jordbrukssamhälle. Han argumenterar också för att arbetarminnena kan ses som en av byggstenarna i det svenska folkhemmet. Arbetarminnena och berättelserna om det tidigare klassamhällets orättvisor skänkte, enligt Nilsson, legitimitet till det sociala reformarbetet samtidigt som människor från arbetarklassen gavs möjlighet att berätta om sina tidigare erfarenheter i ett publikt sammanhang (Nilsson, 1996, s. 233–235; se även Thor Tureby, 2013, s. 68). Kanske kan vi finna vissa likheter mellan insamlingen av arbetarminnen och insamlingen "Att minnas migrationen" i den omgivande samhällsförändringens betydelse för samlingens tillkomst och syften.

Samtidigt har en del tidigare studier även påvisat en ökad aktivitet från olika museer och arkiv under de senaste 20–30 åren för att bevara berättelser från olika migrantgrupper (Daniel, 2010; 2014; Johansson, 2015; Magnusson, 2006; Skougaard, 1999; Snellman, 2010). Det finns även exempel på studier som undersökt hur minnesinstitutioner hanterar nya krav från ett samhälle som kännetecknas av migration och multikulturalism, men också hur museer ställt ut och gestaltat invandring eller etniska minoriteter (Innocenti, 2014; Johansson, 2015; Levitt, 2015).

Denna studie tar dock en alternativ startpunkt och fokuserar vad som sker före utställningen, det vill säga skapandet av källorna som ligger till grund för forskningsrapporter och eventuella framtida utställningar. Ansatsen innebär därför ett nytt grepp jämfört med den tidigare forskningen i Sverige då forskningsprojektet som helhet mer systematiskt undersöker hur och under vilka villkor Nordiska museets arkiv(in)samlingar om och från invandrare har skapats och samlats in mellan tidigt 1970-tal och år 2015. (In)samlingarna har således bedrivits under en tidsperiod då nationella diskurser och den mångkulturella samhällsutvecklingen i Sverige har genomgått olika förändringsfaser. Dessa samhällsförändringar utgör de kontextuella villkor som insamlingsverksamheten vid Nordiska museet har präglats av. Studien anknyter därför också till tidigare internationella studier som visat hur arkiv och (in)

samlingar har strukturerats i relation till nationella identiteter, saknar minoriteters perspektiv och har visat hur klyftan mellan dem som utövar makt och de marginaliserade i samhället ofta (re)produceras i arkiv och samlingar (se t.ex. Bastian & Alexander, 2010; Carter, 2006; Hedstrom, 2010; Harris, 2007; Shilton & Srinivasan, 2007).

Inom det internationella forskningsfältet *oral history* har debatten om representation, att ge röst och ta plats även handlat om återanvändningen av arkiverade intervjuer. Debatten har rört hur samtida föreställningar och diskurser inverkar på hur, vems och vilka berättelser som samlas in och skapas vid olika tidpunkter och hur minnesinstitutioner på så vis även bidrar till att konstruera minnen, berättelser, positioner och identifikationer (Savage, 2010; Stephens, 2010; Thor Tureby, 2013; 2015). Av stor betydelse för förändringen från att ge röst till att ge plats har också den kritiska diskussion varit som förs om relationen mellan de historier vi som enskilda subjekt berättar och olika kollektiva diskurser (Green, 2004; Olsson, 2015). Här knyter vi alltså an till en kulturinspirerad oral history-forskning som argumenterar för att levnadsberättelser kan säga någonting personligt och meningsfullt om identitet och individuella erfarenheter samtidigt som de påverkas av och påverkar offentliga diskurser. Utgångspunkten är att de intervjuade (liksom de skriftliga berättarna) aktivt kan förhålla sig till diskurser genom att förkasta vissa och acceptera andra. På samma sätt som kulturella konstruktioner formar oss, bidrar vi även till att skapa kulturen och dess diskurser, ett ständigt växelspel pågår mellan samhällets diskurser och individen. Diskurserna rör sig från samhället till individen och tillbaka till samhället igen (Abrams, 2010; Coslett, Lury & Summerfield, 2000; Thor Tureby & Johansson, 2016).

Teori, metod och analytiska utgångspunkter

Berättelser är socialt och tidsmässigt situerade, och vi menar att de därför ska betraktas och förstås utifrån de samhälleliga, men även institutionella, sammanhang där de skapas och aktiveras. Att arbeta i arkiv med en intersektionell utgångspunkt innebär, som Vivian M. May framhåller, att träda in i arkiven med en sund kritisk hållning och att arbeta med att synliggöra berättelser från personer och erfarenheter som existerat trots och tillsammans med samt i opposition till den dominerande majoritetsdiskursen eller kulturen. Det handlar om att identifiera och adressera epistemologiska och representativa orättvisor, att behandla oklarheter, motstridigheter och tystnader som meningsfulla för att förstå gränserna för vad som kan och kunde sägas, dokumenteras och förstås vid en specifik tidpunkt och plats (May, 2015, s. 239–241). Inspirerade av Mays intersektionella ansats, men även av poststrukturalistisk arkivteori, arbetar vi inom ramen för forskningsprojektet som helhet med att dekonstru-

era samlingens semantiska genealogi (Derrida, 1996; Ketelaar, 2001; Thor Tureby, 2013; 2015). Därmed avser vi att synliggöra dominerande diskurser och tystnader i den samhälls- och minnesinstitutionskontext som insamlingen "Att minnas migrationen" initierades och formades i. Enligt den franske filosofen Jacques Derrida är bildandet av arkivet, dess existens, skapandet och bruket av dess handlingar kopplat till makt och demokrati samt till frågor om deltagande i skapandet av arkivet, tillgången till arkivet och de tolkningar som görs av och utifrån det (Derrida, 1996, s. 4). Eric Ketelaar, den holländske professorn i arkivvetenskap, menar att skapandet av ett arkiv har olika faser. Han skiljer mellan arkivalisering (de medvetna eller icke-medvetna val som bestäms av sociala och kulturella faktorer vilka gör att något anses vara värt att arkivera) och arkiveringsprocessen (att fånga dokumenten) (Ketelaar, 2001, s.136). Ketelaar menar alltså att insamlingens kontext inte enbart handlar om skapandet av intervjuerna eller samlingarna, utan även om vad som föregår insamlingarna och vad som händer efteråt. Inspirerad av Derrida argumenterar Ketelaar även för att en återkontextualisering äger rum varje gång en intervju, ett dokument eller ett arkiv används. Derrida hävdar att varje läsning och analys av arkivens handlingar är en berikning, en utvidgning av arkivet. Arkivet är aldrig stängt. Det innehåller inte enbart det förflutna, utan även en förväntan om framtiden (Derrida, 1996, s. 36). Varje aktivering av arkivet lägger till något till dokumenten och till arkivet, men förändrar därmed även tidigare användningar av arkivet. Ketelaar kallar denna process för arkivets semantiska genealogi. Genom vår undersökning bidrar vi således till samlingens semantiska genealogi (jfr Thor Tureby, 2013; 2015).

Den här artikeln är och ska förstås som en avgränsad delundersökning inom ramen för en större pågående forskningsprocess som syftar till att undersöka vilka kontexter, aktörer och diskurser som har initierat och format olika insamlingar om och med invandrare under slutet av 1900-talet och början på 2000-talet vid Nordiska museet. Denna delstudie av en av insamlingsprocesserna undersöker en del av arkiveringsprocessen för samlingen "Att minnas migrationen", det vill säga vilka frågor och kategoriseringar som användes när materialet skulle samlas in till just denna samling. Källmaterialet som ligger till grund för denna delanalys av insamlingsprocessen utgörs av skrivuppropet och frågelistan från museet samt sekundärlitteratur om minnesinstitutioners representationer av migration och etnicitet i en mångkulturell samhällsformation. Vi har också en genealogisk utgångspunkt i analysen av insamlingsprocessen (jfr Derrida, 1996; Thor Tureby, 2013; 2015; Thor Tureby & Johansson, 2016) då vi frågar efter vad som är nytt respektive lever kvar över tid och på vilket sätt i arkiveringsprocessen för "Att minnas migrationen" jämfört med de tidigare samlingarna vid museet om och med etniska minoriteter eller personer som kategoriserats som migranter.

Efter att samlingens skrivupprop och frågelista har dekonstruerats analyseras 17

utdrag ur levnadsberättelser från samlingen, som har publicerats på museets webbplats. Här undersöks vilka berättelser som museet har valt eller inte valt att lyfta fram. Dessutom diskuteras vem som har svarat på skrivarprompet och hur dessa personer har kategoriserats inom ramen för den publicerade webbplatsen. Den intersektionella ansatsen innebär att fokusera vad som tas för givet, avfärdas eller utelämnas (May, 2015, s. 242). I denna del av analysen flyttas även fokus från minnesinstitutionen och dess aktörer till de personer som berörs och blir delaktiga i att skapa det berättande kulturarvet, nämligen berättarna, de som svarar på skrivarprompet. I vårt pågående forskningsprojekt använder vi oss av muntlig historia som metodologi och analytiskt perspektiv för att "fånga spelet mellan position och identifikation" (Vallström, 2010, s. 93) och för att utforska människors självförståelser. Vi antar alltså att berättarna aktivt reagerar på samhälleliga och institutionella kontexter och diskurser (som framträder i analysen av skrivarprompet och frågelistan från samlingen) och vi undersöker hur detta görs i de individuella berättelserna (Abrams, 2010; Coslett, Lury & Summerfield, 2000). Utgångspunkten för denna del av analysen är alltså att undersöka hur berättarna i sina svar på frågelistan berättar, relaterar till, förhandlar, invänder mot eller håller med om kategoriseringar som till exempel "invandrare", "svenskheter" och det svenska samhällets karaktär från skrivarprompet (Thor Tureby & Johansson, 2016).

I den här texten är det dock inte hela levnadsberättelser, utan den undersökta institutionens urval av utdrag ur levnadsberättelser som analyseras, varför det blir svårare att fånga människornas självförståelser och eventuella motstånd mot museets nationella självbild eller tillskrivna kategoriseringar. Vi söker dock att analysera vilka berättelser som har valts ut och hur berättarna i dessa utdrag positionerar sig själva i relation till det svenska samhället och hur deras erfarenheter av social inkludering och exkludering utifrån kategorier som klass, kön, etnicitet, nation och ålder framställs i berättelserna. Analysen av dessa berättelser kommer sedan att diskuteras i relation till två levnadsberättelser från samlingen som inte publicerats på webbplatsen.

Nordiska museet, minoriteterna och de invandrade

Nordiska museet har valts ut som studieobjekt eftersom det är en ledande minnesinstitution i Sverige med uppdrag att samla, bevara och levandegöra minnet av liv och arbete i Sverige (Nordiska museet, 2015). Barbro Klein, som är professor emerita i etnologi, har i flera artiklar skrivit om Nordiska museets historia och aktiviteter och om hur vi ska förstå dess relation till grupper som har kategoriserats som de etniska andra över tid. Klein lyfter fram att Nordiska museet och dess förlängning Skansen i Stockholm skapades åren 1873 respektive 1891 för att tjäna nationalstaten och dess modernisering. Man ansåg att det var en tid av turbulent samhällsföränd-

ring då museet samlade och bevarade kulturhistoria från skilda sociala klasser och regioner. Museets uppgift var att lära svenskarna "att känna sig själva" och museet började därför att samla in kulturella föremål och traditioner från svenskt bondeliv, vardag och helg. Klein betonar att museet inte sökte att utplåna kulturella skillnader. Tvärtom var museet angeläget om att välja ut och synliggöra vad som ansågs vara de bästa eller mest originella lokala och regionala kulturyttringarna och traditionerna. Det samiska folkets kulturella uttrycksmönster inkluderades också i denna kanoniserade kulturhistoria även om samerna, enligt Klein, länge hade den viktiga rollen som "Sveriges besegrade exotiska andra". Men andra minoriteters historia, som exempelvis romernas eller judarnas, samlades inte in eller ställdes inte ut på samma sätt (Klein, 1997; 2006; 2008). Nordiska museets initiativ att samla in berättelser från olika grupper med migrationserfarenheter kan i varje fall vid 1970-talets början kopplas till en avsikt att dokumentera olika invandrargruppers samtida kulturella mönster och levnadsvanor samt invandringens påverkan på det svenska samhället (Rosander, 1972). Insamlingen av invandrades berättelser hänger även samman med ett skifte inom Nordiska museets dokumentation och forskning från slutet av 1960-talet och framåt. Avsikten blev då att i mindre grad söka objektiva beskrivningar genom artefakter mot att i större utsträckning söka människors subjektiva berättelser om sitt liv och det omgivande samhället (Silvén, 2004).

I en tidigare undersökning har vi inventerat vilka insamlingar som har skapats vid Nordiska museets arkivenhet vid olika tidpunkter med och om etniska minoriteter eller personer som kategoriserats som migranter. Allt som allt har vi identifierat 20 sådana samlingar i de undersökta arkivregistren över museets samlingar. Vi har identifierat tre insamlingar från 1940-talet där svenskfödda berättar om olika minoritetsgrupper, till exempel "tattare" (1942), "sockenlappar och finnkärringar" (1945) samt "zigenare" (1946). Carl-Herman Tillhagen ledde under mitten av 1950-talet en intervjuundersökning av romer i Sverige. Tillhagen var vid tidpunkten anställd för att göra en statlig utredning, vilket betyder att delar av materialet i dag är klassificerat som myndighetsmaterial (och därmed överflyttat till Riksarkivet). Under 1940- och 1950-talen genomfördes även tio insamlingar om samerna. Ett stort insamlingsprojekt, "Migrationen Finland och Sverige", pågick åren 1971–1989, vilket verkar vara det första projektet vid museet där de invandrade själva får berätta om sina erfarenheter. Tidigare insamlingar har varit *om* minoriteter och invandrare. Samlingen "Levnadsöden" 1984–86 innehåller berättelser från estniska invandrare bosatta i Stockholm. År 1987 gjordes ytterligare en insamling *om* invandrare: "Barn och utläningar". Åren 1994–1998 genomfördes insamlingen "Judiska minnen", år 1997 dagboksprojektet "En dag i Fittja" och år 2008 inleddes insamlingen "Att minnas migrationen" som fortfarande pågår. De tre sistnämnda har fokus på minoriteternas och de invandrades egna berättelser (Thor Tureby & Johansson, 2017, kommande).

I den här artikeln har vi valt att avgränsa oss till att analysera samlingen "Att minnas migrationen" mot bakgrund av att den representerar ett explicit migrationsperspektiv. Samlingen består för närvarande av ett skrivupprop med en frågelista och cirka 30 skriftliga levnadsberättelser från invandrade personer från skilda generationer och med varierande nationell och social bakgrund. Museet har sänt ut frågelistor till permanenta meddelare som har besvarat olika frågelistor om skilda ämnen ända sedan senare delen av 1920-talet. I dag, år 2017, innehåller arkivet inkomna svar på mer än 460 frågelistor om vitt skilda ämnen. Frågelistan som genre beskrivs ibland av företrädare för museet som en "intervju genom brev" (Österman, 1991, s. 9; jfr Nilsson, Waldetoft & Westergren, 2003). I denna studie har vi analyserat skrivuppropet med frågelista och de utdrag från 17 levnadsberättelser som museet valt att publicera på sin webbplats. Vi ville undersöka om och hur självbilden och berättelsen om det svenska samhällets förändring från ett homogent land med invandrare till ett inkluderande mångkulturellt samhälle har fått genomslag på Nordiska museet och i dess verksamheter. Berättelserna är enligt vad som anges på webbplatsen utdrag ur skrivuppropssvar som kom in under åren 2008 och 2009, och det nämns även att de i vissa fall är språkligt och innehållsmässigt redigerade. Däremot redogörs inte för varför just dessa berättelser eller utdrag har publicerats (Nordiska museet, 2016a). I den här artikeln kommer vi att diskutera urvalet av berättelser som har publicerats på webbplatsen i relation till tidigare studier av insamlingsprocesser av berättelser om och från invandrare vid Nordiska museets arkiv samt i relation till stickprov som har gjorts i det insamlade materialet i samband med en annan studie (Thor Tureby & Johansson, 2016). Vidare ska vi analysera hur sociala kategoriseringar och positioneringar skapas i frågelistan från insamlingen samt hur de berättande subjekten i de insamlade levnadsberättelserna positionerar sig själva i relation till det svenska samhället och hur deras erfarenheter av inkludering och exkludering framställs i berättelserna.

Analys av samlingen "Att minnas migrationen"

Presentationen av vår analys görs i tre steg. Först analyserar vi de kategoriseringar och positioneringar som används i skrivuppropet och frågelistan från insamlingen. Sedan diskuterar vi museets urval av publicerade utdrag ur levnadsberättelser på webbplatsen. Slutligen analyserar vi berättarnas positioneringar och erfarenheter av social inkludering och exkludering utifrån kategorier som klass, kön, etnicitet, nation och ålder i de utdrag från 17 skriftliga levnadsberättelser som museet valt att publicera på sin webbplats.

”Ett upprop i tiden”

Den svenska självbilden har under de senaste decennierna transformerats från bilden av ett homogent land med invandrare till ett mångkulturellt samhälle. Detta fastställdes officiellt år 2010 när en grundlagsändring stadgade att Sverige är ett mångkulturellt samhälle. År 2009 lagstiftades även om att de nationella minoriteterna i Sverige skulle ha rättigheter och möjligheter att behålla och utveckla sina språk och kulturer samt synliggöras mer i samhället. Dessa lagar och lagändringar var naturligtvis ett resultat av en längre tids social och politisk debatt. Även inom kulturarvssektorn diskuterades minoritetsfrågor, mångkultur och kulturarv under 1990-talet och början av 2000-talet (Magnusson, 2006, s. 140–142). Under åren 2001–2003 pågick till exempel det statligt understödda programmet ”Agenda kulturarv” med syftet att stimulera museer att beakta och reflektera över kulturell mångfald. Dessutom utsåg regeringen år 2006 till ”mångkulturåret”. Målsättningen med denna satsning var att öka inkluderingen av etnisk och kulturell mångfald i olika kulturinstitutioners verksamheter (Johansson, 2015, s. 52–55). Under början av 2000-talet togs ett beslut om Nordiska museets insamlingspolicy. En av riktlinjerna i den var att insamlingen ska kännetecknas av ”bredd och mångfald”, vilket innebär att ”arbetet skall genomföras av mångfald och på ett så allsidigt sätt som möjligt spegla sociala och kulturella identiteter under olika tider. Insamlingen skall uppmärksamma olika aspekter såsom etnicitet, kön, genus och sexualitet, klass och generation, trosuppfattning samt geografiska variationer” (Nordiska museet, 2011). Det är mot bakgrund av denna samhällskontext med olika statliga satsningar på mångkultur inom kulturarvssfären samt den institutionella kontexten som initieringen av samlingen ”Att minnas migrationen” i april 2008 ska förstås. Insamlingen är ett samarbete mellan Nordiska museet och Mångkulturellt centrum i Fittja, och den finansierades inledningsvis med bidrag från stiftelsen Framtidens kultur. Mångkulturellt centrum är en stiftelse som verkar för att social och kulturell mångfald ska reflekteras i den nationella självbilden och att migrationen ska ingå som en självklar del i det svenska kulturarvet (Mångkulturellt centrum, 2014). Insamlingen har pågått i åtta år och sägs vara permanentad, det vill säga det finns inte något givet slutdatum. I skrivuppropet finns information om insamlingen. Skrivuppropet och dess frågelista inleds med meningen: ”Har du invandrat till Sverige och vill skriva om ditt liv och bidra till *vår* gemensamma historia?” (Nordiska museet, 2014a, författarens kursivering).

Vidare kallas upprippet ”Ett upprippet i tiden” och det framhålls att ”Folkomflyttningar och migration är en viktig del av dagens samhälle och kultur”. Upprippet vänder sig till alla som har flyttat till Sverige, även utlandsadoperade.

Din historia är intressant oavsett om det är arbete, flykt eller kärlek som fört dig till Sverige. Alla berättelser är välkomna, både långa och korta, mer eller mindre dramatiska. Du kan skriva på svenska, eller på ditt modersmål. (Nordiska museet, 2014a)

På museets webbplats betonas att skrivuppropet är en del av Nordiska museets ordinarie insamlingsverksamhet och att den är

en angelägenhet för hela samhället. Tillsammans skapar vi en ny version av Sveriges migrationshistoria. Det är en historieskrivning av både nationellt och internationellt intresse. Migration har haft och har stor inverkan, inte bara på de länder människor flyttar till, utan också på de länder man lämnar. (Nordiska museet, 2014b)

Vidare används i skrivuppropet uttryck som att "Vanliga människors berättelser och minnen är viktiga för att förstå den tid vi lever i" och "Din historia blir på det sättet en del av kulturarvet för framtiden" (Nordiska museet, 2014a). Insamlingen initierades således i ett sammanhang av statliga satsningar och i en tidsanda inom kulturarvssektorn som var präglad av en positiv diskurs omkring att införliva etnicitet och mångkultur i museernas dokumentation och förmedling. Nordiska museets presentation av insamlingen och skrivuppropet hade också ett uttalat inkluderande perspektiv där invandare inkluderas i det svenska samhället. De invandrades berättelser om migration införlivas i den gemensamma historieskrivningen och det nationella kulturarvet, oavsett berättarnas klassbakgrunder, språkkunskaper och skrivfärdigheter.

Kategoriseringar, positioneringar och tystnader i skrivuppropet

Skrivuppropet och frågelistan tematiserar en traditionell mall för levnadsberättelser där migrationserfarenheter är en integrerad del (jfr Hjelm, 2002; Thor, 2006). Berättarna förväntas först berätta om sin bakgrund med barndom, uppväxt och livet i födelselandet. Därefter fokuserar frågorna på bakgrunden till och händelseförloppet i samband med migrationen för att följas av frågor om den första tiden i ett nytt land. Sedan följer mer ingående och fördjupade frågor om hur livet har trett sig för den invandrade i Sverige och det svenska samhället, för att slutligen avslutas med frågor om identitet och tankar om framtiden.

Vid en första anblick ter sig frågelistan i skrivuppropet tämligen neutral. Frågorna är öppna, men förutsätter att det är en vuxen individ som svarar. Berättaren ombeds att berätta om sin livspartner och barn och hur uppfostran av barnen och deras skolgång har sett ut. Därmed kan man argumentera för att frågelistan frågar efter och bidrar till en heteronormativ berättelse i och med att tväsamhet, familjebildning och barn tas för givna inslag och viktiga komponenter i de tillfrågades liv. Det finns inte

heller några frågor formulerade kring exempelvis sexualitet, självvald eller påtvingad ensamhet eller barnfrihet/löshet. Frågorna om arbete förutsätter att den invandrade har ett arbete och inte är arbetslös eller förhindrad att lönearbeta av olika skäl. Däremot förutsätter frågorna att den invandrade arbetar i en underordnad position på den svenska arbetsmarknaden. Därför är enbart frågor om relationer till överordnade (och inte eventuellt underordnade) på arbetsplatsen uttalade. Klass och etnicitet konstrueras alltså som sammanfallande kategorier i frågelistan avseende den invandrades föreställda position på arbetsmarknaden.

Vidare efterfrågas berättelser om bostad, fritid och livsåskådning under livet i Sverige. Dessutom uppmanas den invandrade att berätta om hur han eller hon ser på sitt beslut att flytta till Sverige, betydelsen av medborgarskap, identitet samt tankar om framtiden, bland annat om det funnits eventuella tankar på att återvända till födelselandet (Nordiska museet, 2014a). Frågorna skulle kunna tolkas som neutrala. Men om de sätts i relation till de övriga frågelistorna från museets tidigare samlingar om och med etniska minoriteter eller personer som kategoriserats som migranter, som vi har analyserat tidigare, finns det även ett tomrum, en frånvaro eller en tystnad i frågeformuläret (jfr Thor Tureby, 2013; Thor Tureby & Johansson, 2016). Det finns inte några frågor om svårigheter med att komma till Sverige, om upplevelser eller erfarenheter av att bli utsatt för diskriminering, främlingsfientlighet eller rasism. Sett i relation till tidigare frågelistor och i synnerhet frågelistan från samlingen "Judiska minnen", som tillkom som ett svar på en ökad antisemitism och främlingsfientlighet i samhället under 1990-talet, är detta dock tankeväckande. Den implicita diskursen om svenskhet som konstrueras i "Judiska minnen" och som lever kvar i frågelistan för "Att minnas migrationen" är att antisemitism och främlingsfientlighet är något som hör till det förflutna (till 1930- och 1940-talen) eller som utövas av mindre grupper i samhället, exempelvis organiserad nynazistisk ungdom. Att det skulle finnas en strukturell rasism i Sverige är alltså inte något som synliggörs i Nordiska museets frågelistor.

Det finns dock en viktig skillnad mellan exempelvis en specialfrågelista från år 1987, "Barn och utläningar", och frågelistan som konstruerades år 2008, "Att minnas migrationen". Insamlingen år 1987 förutsatte att människor som var födda utanför den svenska miljön var annorlunda och att svenska barn behövde förberedas för mötet med dem. Frågelistan från år 2008 inkluderar de invandrade i det svenska, de omnämns som "vanliga människor" och deras berättelser omtalas som en del av vår gemensamma historia och det framtida kulturarvet. Lia Paula Rodrigues har skrivit om frånvaron av berättelser om den danska kolonialismen och vissa invandrargrupper på det danska immigrantmuseet. Hon menar att frånvaron av till exempel de tamilska invandrarnas historia synliggör hur vithet och kristna värderingar implicit strukturerar vad som synliggörs och vad och vilka grupper som glöms bort på museet.

Hon menar till exempel att det därmed osynliggörs att majoriteten av alla invandrare i Danmark är muslimer. Rodrigues anser att historien skapas utifrån nationalstatens perspektiv, ur detta perspektiv intar immigranterna en avvikande position, de är vare sig helt innanför eller utanför nationalstaten och kan aldrig göra något historiskt avtryck på dess minne (Rodrigues, 2011).

Till skillnad från hur Lia Paula Rodrigues har beskrivit diskurserna om danskhet och representationer av invandrare vid Immigrantmuseet i Danmark, kan vi således påvisa en mer inkluderande praktik över tid i Nordiska museets insamlingsprocesser. Uppropet för insamlingen "Att minnas migrationen" publicerades förvisso på svenska, men uppropet finns även på finska, serbiska, kroatiska, turkiska, spanska, persiska och arabiska. Arkivarien som har ansvar för insamlingen på Nordiska museet skriver i ett e-postmeddelande till Malin Thor Tureby den 3 april 2014 att just dessa språk valdes ut eftersom de var de stora "invandrarspråken". Hen skriver även att det, enligt hens förmenande, borde ha gjorts översättningar även till franska (med tanke på nordafrikanska och västafrikanska migranter) och till engelska. Vi håller med och funderar vidare över varför uppropet inte heller översattes exempelvis till estniska, ungerska, italienska och grekiska. Samtliga av dessa språk talas och skrivs av invandrargrupper som numerärt har varit tämligen stora i Sverige. Gemensamt för dessa grupper är emellertid att de främst kom till Sverige under 1940–1960-talen. Ovanstående fråga och andra frågor om hur de som initierade insamlingen tänkte om utformningen och spridningen av frågelistan ska vi fortsätta att utforska inom ramen för vårt pågående forskningsprojekt, genom till exempel intervjuer med projektledarna och en analys av dokumentation som föregick insamlingen.

När de olika insamlingsprocesserna jämförs över tid synliggörs en förändring över vem eller vilka som inkluderas i svenskheten och det svenska kulturarvet (jfr Thor Tureby & Johansson, 2016; 2017 kommande). Likväl skapas, i likhet med vad Rodrigues påtalar om Danmark, en implicit diskurs om det goda landet Sverige, ett land fritt från strukturell diskriminering och rasism. Trots det inkluderas utlandsfödda adoptivbarn i den sistnämnda insamlingen, även om dessa personer sannolikt kommit till Sverige som mycket unga och därmed inte har någon erfarenhet av flytt, migration eller någon annan kultur eller miljö än Sverige. Det finns emellertid inte några frågor om erfarenhet av rasism eller diskriminering i frågelistan. Det är snarare ett tema som lyser med sin frånvaro och som blir till en tyst berättelse om det moderna Sverige och svenskheten som inkluderande och icke-diskriminerande och icke-rasistiskt i skrivuppropet och dess frågelista.

I ett genealogiskt perspektiv är det nya med "Att minnas migrationen", som inleds år 2008, jämfört med tidigare samlingar vid museet att den är permanent, vilket betyder att inget slutdatum är satt. Den informationstekniska utvecklingen i samhället, med internets betydelse och genomslag, möjliggör också att uppropet finns

tillgängligt för alla på flera olika språk på museets och Mångkulturellt Centrums webbplatser, och att berättarna själva kan publicera sina berättelser på Nordiska museets webbplats (Nordiska museet, 2014a; Mångkulturellt Centrum, 2014). Museet styr således inte längre lika påtagligt över vems eller vilkas berättelser som ska samlas in. Även om tillgängliga språk, som påtalats ovan, också måste ses som ett styrmedel. Nytt jämfört med tidigare insamlingar är även den inkluderande ansatsen, att de invandrades berättelser beskrivs som del av *vår gemensamma* historia och det framtida kulturarvet. Ordet "vår" implicerar den föreställda svenska nationella gemenskapen, som här inte blir etniskt exklusiv eller exkluderande mot migranter eller personer med utländsk bakgrund. Det uttalas tydligt att berättelserna ska bli en del av kulturarvet för framtiden, det vill säga att de invandrades berättelser inkluderas i det berättande kulturarv som anses vara viktigt att skapa och bevara för framtiden. I och med detta, och i och med att det framhålls att insamlingen är en del av den ordinarie samlingsverksamheten ansluts "Minnen av migrationen" till museets samlingstradition. Insamlingsprocessen i sig själv omförhandlar därmed gränserna för vad en svensk tradition och ett svenskt kulturarv är. Samtidigt förstärks det nationella och det svenska som något homogent, såtillvida att frågeformuläret inte innehåller några frågor om den eller de platser eller regioner som den invandrade lämnat bakom sig eller kommit till. Det finns således en tystnad kring att svenskhet och andra nationaliteter kan ta sig uttryck och erfaras på olika sätt. Sverige och svenskhet är inte heller något som explicit förklaras i frågelistan, utan det förutsätts att den som besvarar frågorna oundvikligen förstår vad som avses, i likhet med tidigare insamlingar (jfr Thor Tureby & Johansson, 2016). Likaså tas det för givet att migration är något som sker mellan två länder, två nationalstater, och att individens identitet är kopplad till nationen. Det synliggörs framför allt i frågor om synen på medborgarskap, identitet och funderingar på att flytta tillbaka.

Utvalda och publicerade berättelser på webbplatsen

På Nordiska museets webbplats finns utdrag ur 17 levnadsberättelser (Nordiska museet, 2016a). De publicerade utdragen har fått titlar som "Hon var min själ", "Jobbiga studier", "Mormors hus", "Flyktingar på julmarknad" och "Jag är europé". Det finns inte någon redogörelse för varför just dessa anekdoter eller berättelser har valts ut för publicering, men det finns lite information om varje berättare i form av namn, födelseår, ursprungsland, migrationsår och nuvarande bostadsort. Av dessa uppgifter går det att fastslå att majoriteten (13) av berättelserna kommer från personer som kommit till Sverige från ett europeiskt land (Finland 5, Estland 3, Tyskland 3, Polen 1 och Jugoslavien 1). Två av berättarna kommer från Mellanöstern och närmare bestämt Irak och två från Latinamerika, en från Bolivia och en från El Salvador. Berättelser från personer som har kommit till Sverige från länder i Afrika,

övriga Asien, Australien eller Nordamerika är således inte representerade på webbplatsen. Alla är bosatta i Sverige. Dessutom dominerar berättelser från personer som bor i storstadsregionen Stockholm men även i Göteborg. Detta indikerar att personer som bor i Stockholmsregionen har större kännedom om Nordiska museet och Mångkulturellt centrum än personer som bor på landsbygden eller i andra delar av Sverige. Trots att kön inte nämns på webbplatsen, kan vi utifrån vår närläsning av utdragen slå fast att 12 berättelser är berättade av kvinnor och 5 av män. Berättarna på webbplatsen domineras av äldre människor födda på 1920- och 1930-talen (11 stycken). På 1950-talet är 3 berättare födda och 1 berättare från varje årtionde är födda på 1960-, 1970- och 1980-talen. De fasta meddelare som i huvudsak besvarar skrivupprop och frågelistor från Nordiska museet är äldre kvinnor, födda på 1940-talet och tidigare (Waldetoft, 2003, s. 11; Österman, 1991, s. 71). Kön- och åldersstrukturen på dessa utvalda berättare i samlingen följer således ett etablerat mönster vid museet.

Vidare kom berättarna som migranter till Sverige någon gång mellan åren 1930 och 2007. Berättelser från personer som kom under 1940- och 1950-talen dominerar. Eftersom det inte finns någon redogörelse för varför dessa berättelser har valts ut kan vi enbart spekulera kring att det möjligen handlar om en vilja från museet att visa ett så brett spektrum som möjligt av berättelser och berättare. Med tanke på att enbart ett 30-tal berättelser har samlats in, utgör 17 berättelser drygt hälften av den existerande samlingen.

Minnen, positioneringar och erfarenheter av inkludering och exkludering i levnadsberättelserna

I de skriftliga levnadsberättelserna finns en mångfald berättelser och anekdoter om berättarnas minnen och erfarenheter av både livet i ursprungslandet, skeenden i samband med migrationen samt av tillvaron i det svenska samhället. Av de utdrag från totalt 17 levnadsberättelser som finns publicerade på museets webbplats fokuserar en majoritet, 9 stycken, på skeenden i samband med själva flykten eller resan till Sverige från ursprungslandet. Aspekter ur berättarnas liv i ursprungslandet berör 7 av utdragen medan samma antal, 7 utdrag, behandlar sidor av berättarnas tillvaro i det svenska samhället (Nordiska museet, 2016a). Att det finns en övervikt av utdrag som fokuserar på migrationsprocessen i sig är kanske inte så konstigt då ju samlingen har ett uttalat fokus på migrationsminnen.

I vår analys av levnadsberättelserna har vi dock, som framgick ovan, fokuserat på hur berättarna positionerar sig själva i relation till det svenska samhället och hur deras erfarenheter av social inkludering och exkludering framställs. I flera av de utdrag från berättelserna som berör tillvaron i det svenska samhället är klass en kategori som visar på hur de sociala livserfarenheterna har präglats av berättarnas positioner i samhäl-

lets stratifieringsordning. Bertil, som är född i mitten på 1930-talet och som kom till Sverige från Estland under andra världskriget år 1943, beskriver de knappa materiella villkoren som familjen levde under som nyanlända flyktingar. Besöket på en julmarknad i Stockholm var lockande för honom och hans syskon:

Vi hade ju aldrig sett något liknande. Till mammas förtvivlan gjorde min bror av med pengar på marknaden, han köpte en liten röd stuga med hållare för stearinljus och en slidkniv, var han fått pengar ifrån vet jag inte. En torghandlare tyckte att de gott kunde sälja varor för halva priset till oss flyktingar. (Bertil)

Sirpa, född i Finland 1956, berättar hur en resa till Sverige sommaren 1977 för sommarjobb på ett sjukhus snarare blev början på en social mobilitet uppåt för henne. Samma år började hon studera vid universitetet och sedermera blev hon utbildad och professionellt verksam lärare (Sirpa). Också Hans, en man född i Tyskland år 1935, berättar i sin migrationsberättelse om den inkluderande klassresan uppåt i stratifieringen i det svenska samhället. Hans och hans familj kom till Sverige år 1952, och han blickar tillbaka och reflekterar över hur livet utvecklats för föräldrarnas barn.

Av deras sju barn lever samtliga som välbärgade medborgare i Sverige. Tre av dem är egna företagare och sysselsätter tillsammans ett 25-tal personer i välskötta företag där de omsätter ca 50 miljoner/årigen till samhällets fromma, ingen har fallit samhället till last eller fått någon form av bidrag eller subventioner, endast chansen att göra rätt för sig. (Hans)

Berättelsen vittnar om en stolthet över familjens goda ekonomiska villkor i Sverige. Hans, som verkar präglad av en stark arbetsetisk hållning som är vanlig för hans generation, markerar även symboliskt att familjen byggt sin framgång på egen hand, utan samhälleligt stöd. Diskursen om "self-made-men" är vanlig i migrationsberättelser från tidigare så kallade arbetskraftsinvandrare som kom till Sverige på 1950- och 1960-talen. Den här berättelsen markerar därför implicit ett skillnadsskapande i relation till senare flykting- och migrantgrupper, som av tidigare arbetskraftsinvandrare anses ha fått mer omhändertagande stöd och förmåner av den svenska välfärdsstaten än vad de fick (jfr Johansson, 2011, s. 39–41).

Upplagd exkludering utifrån kön är också ett tema som förekommer i några av berättelserna. En kvinna, Leila född år 1939 som emigrerade till Sverige från Finland i slutet av 1950-talet, beskriver en tuff tillvaro i Sverige där hon kombinerade studier till bibliotekarie med ansvar för hem och småbarn. När maken studerade bodde han på distans från familjen och kunde ägna sig till fullt åt sin utbildning. Hon beskriver vidare: "Äktenskapet var inte så bra, min man hörde till dem som behöver den upp-

muntran som förhållanden vid sidan ger. Inte så lätt när jag inte kunde försörja mig – jag hade långt kvar” (Leila). Leilas berättelse vittnar om en ojämslälld genusordning under 1950- och 1960-talen. Kvinnors ekonomiska beroende av männen skapade en ekonomiskt och socialt utsatt position för många kvinnor inom äktenskapet. Betydelsen av både klass och kön som konstituerande för upplevd exkludering framträder också i berättelsen från en kvinna, Miriam född år 1953 och från Bolivia, som flydde till Sverige tillsammans med sin man och deras tre barn år 1981. Mannen, som var fackföreningsledare inom arbetarklassens fackliga rörelse, blev arresterad flera gånger, sedan fick han asyl i Sverige och familjen kom efter flera prövningar också till Sverige med hjälp av Amnesty och svenska statens försorg. I Miriams berättelse är uppbrott från olika bostadsorter både i Bolivia och i Sverige på grund av mannens fackliga engagemang ett återkommande tema. Hon är den stödjande hustrun och modern som följer sin man på nya uppdrag både mellan och inom de bägge länderna. ”Vi har flyttat flera gånger, men aldrig använt en flyttbil. Varje gång har vi lämnat allt bakom oss och börjat om på nytt utan saker” (Miriam). Miriams berättelse illustrerar åter en genusordning, där kvinnan följer sin man och hans engagemang solidariskt, trots att de återkommande uppbrotten med uppstart utan saker rimligen inneburit sociala, ekonomiska och känslomässiga prövningar för henne och familjens barn (jfr Dahl & Thor, 2009). Dessutom kan vi fastslå att det inte finns någon berättelse om homosexuell kärlek eller familjebildning publicerad på webbplatsen.

Både markeringen och relativiseringen av nationella gränser betydelse förekommer i några berättelser. Leila från Finland, som studerade till bibliotekarie, berättade följande:

Jag hade inte förstätt att biblioteksyrket byggde så mycket på nationella kunskaper. Jag hade luckor i de mest elementära ting. Allt tog längre tid för mig, som när man frågade om Landsorganisationen fick jag slå upp det: ”Aha, LO”. Det hade jag hört talas om. Även om jag läst nordiska språk var inte mina kunskaper om svenska förhållanden lika fullständiga som deras som alltid bott i Sverige. (Leila)

Av Leilas berättelse blir det tydligt hur hennes kommande yrke var etnifierat genom kraven på goda kunskaper om nationella svenska symboler, institutioner och förhållanden. Leilas kunskapsluckor omkring dessa svenska symboler och förhållanden innebar således för henne, som utlandsfödd, en form av etnifierande exkludering under utbildningstiden och under den inledande tiden i yrket. Leilas berättelse om upplevd exkludering är därmed strukturerad efter såväl kön som etnicitet. Etnicitetens betydelse och vikten av att framställa sig som svensk framträder också i en äldre mans, Hans, berättelse. Hans, född 1935 och ursprungligen från Tyskland, markerar sin och syskonens identifikation med Sverige och svenskhet på följande vis i beskrivningen av hans släktförhållanden i Sverige.

Alla familjer har bildat familj och dessa har givit upphov till 16 nya äkta svenskar, av vilka flera redan är gifta och har fått barn i sin tur, även bland barnbarnen finns det flera företagare med framgångsrika företag. (Hans)

Av berättelsen framgår att självpositioneringen som svensk och framgångsrik företagare utgör viktiga delar av Hans identitet. Vad som innebär äkta och (o)äkta svenskhet i Hans världsbild fördjupas inte ytterligare i utdraget från levnadsberättelsen. En möjlig tolkning av Hans utsaga ovan är att äkthetskriteriet som svensk baseras på att andra och tredje generationens släktingar är födda i Sverige. Men det är svårt att med säkerhet veta utifrån det tillgängliga berättelsematerialet på webbplatsen. För en yngre kvinna, Isabella född 1975 i Tyskland och boende i Sverige sedan år 2008, framställs tillhörigheten som tysk och/eller svensk ha ringa betydelse för hennes identitet.

Om man frågar mig vilken nationalitet jag har, så vet jag inte det. Jag är inte lika ordentlig som tyskarna, jag är inte lika driftig som polackerna, och jag är inte lika bra på att diskutera problem som svenskarna. Jag tror jag har en liten del från varje. Jag är en europé. (Isabella)

Isabella ger i sin berättelse uttryck för stereotypa föreställningar om olika nationaliteters karaktärsdrag. Samtidigt relativiserar hon nationen som en fast gemensam tillhörighet. Hon ger snarare uttryck för nationen som något föränderligt, kontextuellt och relativt. Isabellas berättelse visar att den nationella identiteten kan skifta eller ges minskad betydelse hos människor som likt henne själv flyttat över geografiska och nationella gränser och därmed levit i olika nationella och kulturella sammanhang (jfr Anthias, 2002; Eriksen, 1993/2003).

Gemensamt för flera av de äldre berättarna födda på 1920- och 1930-talen är att deras migrationserfarenheter ligger långt tillbaka i tiden, och att de beskriver sin ungdomstid som präglad av knappa materiella villkor. Genom modet att fly eller flytta till Sverige, antingen kollektivt inom familjen eller som ensamkommande migranter, förbättrade de successivt sina socioekonomiska villkor. I flera av migrationsberättelserna från de äldre berättarna, men även från berättarna födda på 1950-talet, beskriver de migrationen som en vändpunkt till ett bättre liv. Berättarna lägger således livet till rätta, och migrationserfarenheten under ungdomsåren eller vuxenblivandet blir den lyckade vändpunkten i livet. Från ett mörkare "före" till ett "ljusare" efter migrationen (jfr Arvidsson, 1998, s. 25, 61; Johansson, 2005, s. 319–322). Samtidigt beskriver flera av dessa berättare att deras egna ansträngningar och slit har varit viktiga element för att skapa ett lyckat liv i Sverige, snarare än att det mottagande svenska samhället varit särskilt omhändertagande mot dem (jfr Johansson, 2011).

En talande tystnad

Som diskuterats ovan saknas frågor om diskriminering och strukturell rasism i fråge-listan. Inte heller någon av de berättelser som har publicerats på webbplatsen berör dessa teman. I samband med en tidigare studie har vi gjort stickprov, vilka utgjordes av de två översta berättelserna i arkivkartongen med de insamlade och arkiverade skriftliga levnadsberättelserna i samlingen "Att minnas migrationen" (Thor Tureby & Johansson, 2016). Dessa båda stickprov visar att det finns berättelser om diskriminering och strukturell rasism i det insamlade materialet. Avsaknaden av frågor kring dessa teman har alltså inte hindrat berättare från att diskutera dessa frågor i sina levnadsberättelser. En kvinna, som är född år 1973 i Iran, väljer att inte inleda sin berättelse som frågelistan föreslår utan börjar i stället sin framställning med en betraktelse:

Fortfarande har jag ett personnummer som inte stämmer fast jag har betalat staden [sic staten] för att ändra det. Efternamnet var lång[t] [...] efternamnet var lika mycket komplicerad att bokstavera i telefon samt personligen. Därför bestämde vi oss att förkorta det. [---]Var kommer du ifrån? Oj, är du muslim? Varför kommer du hit? I Sverige köar vi. Kan du prata svenska, bla, bla, säger jag. Känner du dig svensk? Har du kunnat integrera dig? Och jag svarar nej, jag känner mig etiopisk [Personen är ironisk], vill du vara vänlig och vaccinera mig så att jag blir lika gul och blå som en Viking? Jag tillhör den gruppen som kallas invandare i Sverige. (NMA, Att minnas migrationen, Berättelse 1)

En annan berättare, en man med pakistansk härkomst, tar upp svårigheter med att få ett jobb trots språkkompetenser, utbildning och körkort (NMA, Att minnas migrationen, Berättelse 2). Dessa två exempel på levnadsberättelser som är insamlade och arkiverade, men inte publicerade, sätter därför den tysta berättelsen om det svenska samhället som alltigenom inkluderande på spel. Här finns utsagor om strukturell rasism, diskriminering och att ständigt bli ifrågasatt som "svensk". De kortare berättelserna från webbplatsen fokuserar snarare på personernas erfarenheter och upplevelser i samband med migrationen till Sverige och om deras lyckosamma, men ibland slitsamma liv i det svenska samhället. Det förekommer dock inte några utdrag som berör eller synliggör berättarnas åsikter om eller erfarenheter av främlingsfientlighet, rasism eller diskriminering i det svenska samhället och bara någon enstaka berättelse där svenska nationella symboler framställs som etniskt exklusiva för svenskfödda. Däremot förekommer det flera berättelser om exkludering utifrån exempelvis kön och klass. Genom sitt konsensusinriktade urval av publicerade levnadsberättelser på webbplatsen re(konstruerar) och vidmakthåller museet således den tysta berättelsen om Sverige och det svenska samhället som inkluderande och icke-rasistiskt. Det är en berättelse som dock inte får stå oemotsagd, utan ifrågasätts och förhandlas, åtmins-

tone av en del av de personer som har skrivit och lämnat in sina levnadsberättelser till insamlingen (men som inte har blivit publicerade). Vi kommer att fortsätta att utforska inom ramen för vårt pågående forskningsprojekt hur de individuella berättarna accepterar, motstår och förhandlar museets positioneringar och berättelser när de konstruerar sina individuella migrations- och levnadsberättelser.

Slutdiskussion

Den pågående insamlingen "Att minnas migrationen" vid Nordiska museet har ett uttalat inkluderande perspektiv. Det finns ett artikulerat mål att införliva de invandrades berättelser om migration i det nationella kulturarvet och i den gemensamma historieskrivningen om det mångkulturella Sverige. Givet en annorlunda samhällskontext och en annan målgrupp finns det likheter med hur Nordiska museet mellan 1940- och 1960-talen med insamlingarna och utgivningen av arbetarminnen inkluderade arbetarklassen i det nationella kulturarvet. Då tillkom insamlingarna som en legitimering av den framväxande välfärdsstaten (jfr Nilsson, 1996). Självbildningen av ett inkluderande mångkulturellt samhälle har således fått ett starkt genomslag i insamlingsprocessen av "Att minnas migrationen". Liknande resultat har identifierats av tidigare studier av andra minnesinstitutioner i Sverige och övriga Europa, särskilt museer (Innocenti, 2014; Johansson, 2015; Levitt, 2015). Samtidigt visar denna studie att den aktuella insamlingens frågelista helt saknar frågor kring upplevelser av strukturell rasism och diskriminering. Avsaknaden av sådana frågor vidmakthåller och skapar en tyst berättelse om det multikulturella Sverige som inkluderande och icke-rasistiskt, vilket även rekonstruerats av Nordiska Museets urval av utdrag ur 17 publicerade levnadsberättelser som i stort sett saknar dessa teman. Vår studie indikerar dock att denna tysta berättelse ifrågasätts och förhandlas av åtminstone några personer som har lämnat in sina skriftliga levnadsberättelser och som snarare synliggör att Sverige och det svenska samhället både nu och tidigare kännetecknas av både in- och exkludering i relation till de invandrade.

Frågelistan tar inte för givet att migranten är man eller kvinna, däremot att den som berättar är eller har varit i arbetsför och reproduktiv ålder. Berättelser från ett barnperspektiv eller om att ha kommit till Sverige som äldre är således utelämnade, liksom frågor om att inte vara arbetsför på grund av psykisk ohälsa eller på grund av funktionshinder. Migranten förutsätts alltså ha varit eller vara en frisk arbetsför vuxen individ.

Dessutom visar vår analys av frågelistan att familjebildning och barn konstrueras som norm. I de publicerade utdragen av levnadsberättelserna på webbplatsen finns det enbart berättelser som beskriver familjrelationer som består av kärlek mellan män och kvinnor. Dessutom förekommer det berättelser från och om arbetsplatser.

Det är däremot påtagligt tyst om sexualiteter och ensamheter samt om arbetslöshet och funktionsnedsättningar i de publicerade utdragen. Det nationella och det svenska framställs som något homogent, såtillvida att frågeformuläret inte innehåller några frågor om den eller de platser eller regioner som den invandrade lämnat bakom sig eller kommit till. Det finns således en tystnad kring att svenskhet och andra nationaliteter kan ta sig uttryck och erfaras på olika sätt. Därtill saknas publicerade berättelser från landsbygden. Storstadsnarrativet dominerar helt bland de utdrag som museet valt att synliggöra på hemsidan. Liknande resultat har vi inte identifierat i tidigare studier omkring urval och representation av enskilda migrationsberättelser avsedda för offentliga plattformar.

Vidare synliggör vår analys hur flera av de berättande personerna dels framställer migrationen till Sverige som början på en social klassresa uppåt i stratifieringsordningen, dels positionerar sig som väl inkluderade i det svenska samhället genom hårt, och ibland slitsamt, arbete. Det är ett vanligt förekommande narrativ i såväl enskilda som kollektiva migrationsberättelser (se t.ex. Daniel, 2010; 2014; Johansson, 2011). Personliga ansträngningar genom arbete och utbildning framställs alltså av flera av berättarna som grunden för deras materiella och sociala välstånd, snarare än att välfärdsstatens trygghetssystem och servicetjänster också underlättat den erfarna sociala mobiliteten. Däremot förekommer det flera berättelser där erfarenheter av exkludering utifrån klass och kön samspelar. Särskilt gäller det för kvinnor som berättar om sådana erfarenheter utifrån deras sociala positioner som icke-välbetalda yrkesarbetare och omsorgsansvariga för familjen och hushållet inom ramen för en ojämsställd genusordning. Enstaka berättelser visar också hur nationella svenska symboler har upplevts som etniskt exklusiva för svenskfödda. Det stora flertalet av de publicerade utdragen från levnadsberättelserna bekräftar annars frågelistas tysta berättelse om det svenska, mångkulturella samhället som inkluderande mot personer med migrant- eller minoritetsbakgrund. Samtidigt visar, som framgick ovan, några personers levnadsberättelser (som inte publicerats på webbplatsen) att vissa av berättarna också förhandlar och positionerar sig emot denna tysta berättelse om det svenska samhällets inkluderande och icke-exkluderande karaktär mot migranter och personer med minoritetsbakgrund genom att berätta om sina erfarenheter av strukturell diskriminering och rasism (jfr Thor Tureby & Johansson, 2016).

Vår studie har synliggjort hur en minnesinstitution som Nordiska museet bidrar till att skapa och reproducera nationella berättelser och kollektiva minnen om migrationserfarenheter i det mångkulturella svenska samhället. I så motto förstärker studien andra studiers liknande resultat (Daniel, 2014; Johansson, 2015; Levitt, 2015). Vi menar dock att kollektiva minnen och tysta berättelser från Nordiska museets samlingar om och med etniska minoriteter eller personer som kategoriserats som migranter är viktiga att dekonstruera. Därigenom kan vi synliggöra antaganden och

konstruktioner om Sverige, svenskhet, migration, invandrare och mångkulturalism som tas för givna och som museet förutsätter att berättare, arkivbesökare och forskare delar. Det är antaganden och konstruktioner som bitvis fungerar etniskt exklusivt och inte inkluderar viktiga erfarenheter och referensramar för personer med utländsk bakgrund eller med minoritetsbakgrund (jfr Daniel, 2014; Shilton & Srinivasan, 2007). Studien visar också att sociala kategorier och positioner som omger insamlingen och arkiveringen av berättade migrationserfarenheter inte är givna och fasta utan snarare relativa och konstruerade under vissa specifika sociala, historiska och institutionella omständigheter. Genom vår undersökning och pågående forskningsprojekt har vi bidragit till samlingens semantiska genealogi (jfr Derrida, 1996; Ketelaar, 2001; Thor Tureby, 2013; 2015). Denna artikel och våra övriga publikationer har lagt till något till samlingen. I en förlängning kan detta bidra till att den pågående insamlingsprocessen i sig förändras, till exempel hur museet betraktar, benämner och aktiverar de insamlade berättelserna, men även hur personer som lämnar in sina berättelser till samlingen berättar om sina liv och migrationserfarenheter samt hur andra forskare använder och tolkar dessa berättelser.

Referenser

- Abrams, L. (2010) *Oral history theory*. London: Routledge.
- Anthias, F. (2002) Where do I belong? Narrating collective identity and translocational positionality. *Ethnicities*, 2(4): 491–514.
- Aronsson, P., Knell, S., Amundsen, A.B. & Axelsson, B. (2012) *National museums making history in a diverse Europe*. Linköping: Linköping University Electronic Press.
- Arvidsson, A. (1998) *Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.
- Axelsson, C. (2009) *En meningsfull historia? Didaktiska perspektiv på historieförmedlande museiutställningar om migration och kulturmöten*. Växjö: Växjö University Press.
- Bastian, J. & Alexander, B. (2010) *Community archives. The shaping of memory*. London: Facet.
- Burton, A.M. (red.) (2005) *Archive stories. Facts, fictions, and the writing of history*. Durham: Duke University Press.
- Carter, G. (2006) Of things said and unsaid: Power, archival silences, and power in silence. *Archivaria*, 61: 215–233.
- Cook, T. (2009) The archive(s) is a foreign country: Historians, archivists, and the changing archival landscape. *Canadian Historical Review*, 90(3): 497–534.
- Coslett, T., Lury, C. & Summerfield, P. (red.) (2000) *Feminism and autobiography. Texts, theories, methods*. London: Routledge.
- Dahl, I. & Thor, M. (2009) Oral history, constructions and deconstructions of narratives: Intersections of class, gender, locality, nation and religion in narratives from a Jewish woman in Sweden. *Enquire*, 2(1): 1–20.
- Daniel, D. (2010) Documenting the immigrant and ethnic experience in American archives. *The American Archivist*, 73(1): 82–104.

- Daniel, D. (2014) Archival representations of immigration and ethnicity in North American history: from the ethnicization of archives to the archivization of ethnicity. *Archival Science*, 14(2): 169–203.
- Derrida, J. (1996) *Archive fever: A Freudian impression*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dodd, J., Jones, C. Sawyer, A. & Tseliou, M.A. (2012) *Voices from the museum: Qualitative research conducted in Europe's national museums*. Linköping: Linköping University Electronic Press.
- Durand, C.A. (2010) *Anthropology in a glass case. Indigeneity, collaboration, and artistic practice in museums*. Cambridge: Trinity college.
- Eriksen, T.H. (1993/2003) *Etnicitet och nationalism*. Nora: Nya Doxa.
- Grahn, W. (2006) "Känn dig själf". *Genus, historiekonstruktion och kulturhistoriska museirepresentationer*. Linköping: Tema Genus, Linköpings universitet.
- Green, A. (2004) Individual remembering and "Collective memory": Theoretical presuppositions and contemporary debates. *Oral History*, 32(2): 35–44.
- Hagström, C. & Marander-Eklund, L. (red.) (2005) *Frågelistan som källa och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Harris, V. (2007) *Archives and justice. A South African perspective*. Chicago: Society of American Archivists.
- Hedstrom, M. (2010) Archives and collective memory: More than a metaphor, less than an analogy. I: T. Eastwood & H. MacNeil (red.) *Currents of archival thinking*. Santa Barbara: Libraries Unlimited.
- Hillström, M. (2006) *Ansvaret för kulturarvet. Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919*. Linköping: Linköpings universitet, Tema kultur och samhälle.
- Hjelm, K. (2002) Migration och hälsa. Ett studentprojekt i samverkan mellan Institutionen för vårdvetenskap och Socialt arbete och Svenska Emigrantinstitutet. I: L. Olsson & S. Åkerman (red.) *Hembygden och världen. Festskrift till Ulf Beijbom*. Växjö: Svenska Emigrantinstitutets skriftserie 13.
- Innocenti, P. (2014) *Migrating heritage. Experiences of cultural networks and cultural dialogue in Europe*. Farnham: Ashgate.
- Johansson, A. (2005) *Narrativ teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, C. (2015) *Museums, migration and cultural diversity: Swedish museums in tune with the times?* Innsbruck: Studien Verlag.
- Johansson, J. (2011) "Det var bättre förr". Samhällsförändring och nostalgi. I: T. Salonen (red.) *Hela staden. Social hållbarhet eller disintegration*. Umeå: Boréa.
- Ketelaar, E. (2001) Tacit narratives: The meanings of archives. *Archival Science*, 1(2): 131–141.
- Klein, B. (1997) Tillhörighet och utanförskap: Om kulturarvspolitik och folklivsforskning i en multietnisk värld. *RIG – Kulturhistorisk tidskrift*, 80(1–2): 15–32.
- Klein, B. (2006) Cultural heritage: the Swedish folklife sphere and the others. *Cultural Analysis*, 5: 57–80.
- Klein, B. (2008) Cultural heritage, diversity and museums in Sweden: Some critical reflections. I: K. Goodnow & H. Akman (red.) *Scandinavian museums and cultural diversity*. New York: Berghan.
- Levitt, P. (2015) *Artifacts and allegiances: How museums put the nation and the world on display*. Oakland: University of California Press.
- Lilja, A. (1996) *Föreställningen om den ideala uppteckningen*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.
- Magnusson, L. (2006) Invandring, kulturmöten, etnicitet. I: E. Silvé & M. Gudmundsson (red.)

- Samtiden som kulturarv. Svenska museers samtidsdokumentation 1975–2000.* Stockholm: Nordiska museet.
- Mason, R. (2013) National museums, globalization and postnationalism. Imagining a cosmopolitan museology. *Advances in Research: Museum Worlds*, 1: 40–64.
- May, V.M. (2015) *Pursuing intersectionality, unsettling dominant imaginaries*, London: Routledge.
- Mångkulturellt centrum (2014) *Att minnas migrationen. Skrivuppprop.* [<http://www.attminnas.nu/>. Hämtat: 2017-05-05.]
- Nilsson, B. (1996) *Folkhemmets arbetarminnen. En undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar.* Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Nilsson, B.G., Waldetoft, D. & Westergren, C. (red.) (2003) *Frågelist och berättarglädje: Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre.* Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Nordiska museet (2011) *Riktlinjer för förvärv och insamling vid Nordiska museets arkiv.* Stiftelsen Nordiska museet. Avd. Samlingarna. Beslut i direktionen 2011-03-22. [http://www.nordiskamuseet.se/sites/default/files/public/Samlingarna/Museet_samlar/riktlinjer_for_forvarv_och_insamling_vid_nordiska_museets_arkiv.pdf. Hämtat: 2016-12-07.]
- Nordiska museet (2014a) *Att minnas migrationen.* [<http://www.nordiskamuseet.se/samlingar/insamling/beratta-oss/att-minnas-migrationen>. Hämtat: 2014-04-01.]
- Nordiska museet (2014b) *Ett uppprop i tiden.* [<http://www.attminnas.nu/djupare.html>. Hämtat: 2014-04-01.]
- Nordiska museet (2015) *Detta är stiftelsen Nordiska museet.* [<http://www.nordiskamuseet.se/om-museet/detta-ar-stiftelsen-nordiska-museet>. Hämtat: 2015-04-28.]
- Nordiska museet (2016a) *Läs berättelser.* [<http://www.attminnas.nu/stories.html>. Hämtat: 2016-04-21.]
- Nordiska museet (2016b) *Att vara nationell minoritet.* [<http://nationellaminoriteter.nordiskamuseet.se/att-vara-nationell-minoritet.htm>. Hämtat: 2016-12-01.]
- Olsson, A. (2015) Från att ge röst till att ge plats. Oral history, retorik och intersektionalitet. I: M. Thor Tureby & L. Hansson (red.) *Muntlig historia – i teori och praktik.* Lund: Studentlitteratur.
- Regeringskansliet (2016) *Nationella minoriteter.* [<http://www.regeringen.se/regeringens-politik/demokrati-och-manskliga-rattigheter/nationella-minoriteter/>. Hämtat: 2016-12-01.]
- Rodrigues, L.P. (2011) Danishness, Nordic amnesia and immigrant museums. *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*, 9(4): 22–33. [<http://scholarworks.umb.edu/humanarchitecture/vol9/iss4/4>. Hämtat: 2014-04-02.]
- Rosander, G. (1972) Nordiska museets föremålsinsamling igår – idag – imorgon. I: C.-A. Nilsson et al. (red.) *Fataburen: Nordiska museet och Skansens årsbok 1972.* Stockholm: Nordiska museet.
- Savage, M. (2010) *Identities and social change in Britain since 1940. The politics of method.* Oxford: Oxford University Press.
- Shilton, K. & Srinivasan, R. (2007) Counterpoint – participatory appraisal and arrangement for multicultural archival collections. *Archivaria*, 63: 87–101.
- Silvén, E. (2004). Samtiden eller för framtiden: Om ett kunskapsbygge i senmoderniteten. I: C. Hammarlund-Larsson, B.G. Nilsson & E. Silvén (red.) *Samhällsideal och framtidsbilder: Perspektiv på Nordiska museets dokumentation och forskning.* Stockholm: Carlssons.
- Skott, F. (2008) *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964.* Göteborg: Institutet för språk och folkminnen och Göteborgs universitet.
- Skougaard, M. (1999) The new Danes. A life story approach to the museological interpretation of immigrants and refugees. *Ethnologia Scandinavica*, 29: 44–57.
- Snellman, H. (2010) Performing ethnography and ethnicity. An early documentation of Finnish

- immigrants in Nordiska museet. *Ethnologia Europea. Journal of European Ethnology*, 40(2): 47–59.
- Stephens, J. (2010) Our remembered selves: oral history and feminist memory. *Oral History*, 38(1): 81–90.
- Stoler, A.L. (2010) *Along the archival grain*. Princeton: Princeton University Press.
- SFS 2009:724. *Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk*.
- Thor, M. (2006) Analys av muntliga källor i form av levnadsberättelser. Eller är det möjligt att skriva en demokratisk historia? I: L. Hansson & M. Thor (red.) *Muntlig historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Thor Tureby, M. (2013) To hear with the collection. Contextualisation and recontextualisation of archived interviews. *Oral history*, 41(2): 63–74.
- Thor Tureby, M. (2015) Kontextualisering och (åter)användning. Att arbeta med arkiverade intervjuer. I: M. Thor Tureby & L. Hansson (red.) *Muntlig historia i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Thor Tureby, M. & Johansson, J. (2016) Narratives from multicultural Sweden. Positioning and identification in immigrant collections at the archive of the Nordic Museum 1970–2015. *Oral History*, 44(2): 81–90.
- Thor Tureby, M. & Johansson, J. (2017) (kommande) Culture heritage creation in the archive. Representations of the national community, immigrants and ethnic minorities in the archive of the Nordic Museum over time, ca 1940s–2010s. I: C. Johansson et.al. (red.) *Museums in times of migration and mobility*. Lund: Nordic Academic Press.
- Vallström, M. (2010) Att göra skillnad – om migration, arbete och kön i skogsarbetarbyar 1950–1975. *Scandia*, 76(1): 73–99.
- Waldetoft, D. (2003) Vad vill vi med våra frågeslistor? I: B.G. Nilsson, D. Waldetoft & C. Westergren (red.) *Frågelist och berättarglädje. Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Österman, A. (1991) *Människors egen historia. Om Nordiska museets frågelistor*. Stockholm: Nordiska museet.

Otryckt arkivmaterial

Nordiska museets arkiv, "Att minnas migrationen", Levnadsberättelser (oredigerade originalberättelser).

